

І. І. ДРАЧ

доктор педагогічних наук, доцент
ДВНЗ “Університет менеджменту освіти”

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано сутність професійної компетентності викладача вищої школи. До основних професійно особистісних якостей майбутнього викладача, які належать до особистісного компоненту його професійної компетентності, віднесено моральну стійкість, патріотизм, наявність соціально значущих ідеалів, повагу до особистості, активну життєву позицію, комунікативність, емпатійність, тактовність, емоційну зрілість, організованість, рефлексивність, здатність до саморозвитку.

Наведені дані щодо діагностики рівня сформованості професійно особистісних якостей магістрантів спеціальності “Педагогіка вищої школи”. Отримані результати засвідчили, що зазначені якості сформовані на недостатньому рівні, особливо рефлексивність і здатність до саморозвитку. Зроблено висновок щодо необхідності у процесі фахової підготовки майбутніх викладачів вищої школи акцентувати увагу саме на професійно особистісному розвитку студентів.

Ключові слова: професійна підготовка, професійна компетентність, майбутні викладачі вищої школи, професійно особистісні якості.

Якісна підготовка майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури є одним із важливих завдань у ході модернізації системи вищої освіти. Необхідність вирішення цієї проблеми актуалізує ідеологію компетентнісного підходу до професійної підготовки магістрантів педагогіки вищої школи, який передбачає акцентування уваги не лише на оволодінні знаннями, уміннями та навичками, а і формування професійно-особистісних якостей студентів.

Актуальною проблемою сучасної педагогічної науки є виокремлення та наукове обґрунтування професійно-особистісних якостей майбутніх викладачів вищої школи, які б уможливили підвищення якості професійної підготовки студентів до майбутньої діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства. Від рівня сформованості професійно-особистісних якостей майбутніх викладачів вищої школи великою мірою залежить практичне впровадження Закону “Про вищу освіту”, утвердження принципів і цінностей освітньої парадигми “навчання через усе життя”.

Різні аспекти проблеми формування особистості професіонала, професійного розвитку суб’єкта діяльності, визначення професійних якостей педагога вищої школи розглянуто у працях А. Барабанщикова, Н. Воляннюк, О. Гури, А. Коржуєва, В. Кузовльова, А. Маркової, В. Сластьоніна, В. Попкова. Водночас проблема формування професійно-особистісних

якостей майбутніх викладачів вищої школи не знайшла належного відображення у сучасних наукових джерелах.

Метою статті є розкриття особливостей формування професійно особистісних якостей майбутніх викладачів вищої школи у процесі професійної підготовки та аналіз результатів педагогічного експерименту щодо їх сформованості.

Теоретичний аналіз наукових праць, присвячених дослідженню сутності професійної компетентності викладача вищої школи, дозволив нам визначити це поняття як інтегральну характеристику, що відображає рівень його здатності до ефективної морально-психологічної, теоретичної, практичної та науково-дослідної підготовки майбутніх фахівців, а також ступінь готовності до професійного розвитку в умовах динамічних змін [1]. Найважливішим компонентом, включеним до компетентнісної моделі викладача вищої школи, є особистісний, який містить набір професійно особистісних якостей.

Досліджуючи процес формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів, слід зазначити, що поняття “формування” трактується психолого-педагогічними та словниковими джерелами по-різному. Так, у психолого-педагогічному словнику В. Міжерікова [2] формування розглядається як вид розвитку особистості; результатом процесу формування і розвитку є ті кількісні та якісні зміни, які відбуваються під впливом засвоєння її соціального досвіду в її внутрішній (психологічній) сфері та характеризують людину як особистість та індивідуальність.

У словнику з педагогіки (А. Коджаспіров, Г. Коджаспірова) [3] формування визначається як процес розвитку та становлення особистості під впливом зовнішніх дій виховання, навчання, соціального середовища; цілеспрямований розвиток особистості або її сторін, якостей під впливом виховання та навчання, процес становлення людини як суб'єкта та об'єкта суспільних відносин.

Психологічний словник-довідник (М. Дьяченко, Л. Кандибович) [4] тлумачить формування як процес, під час якого відбувається духовне збагачення, удосконалення стилю роботи, розвиток індивідуальності, інтелігентності, внутрішньої та зовнішньої загальної та професійної культури.

Формування особистості професіонала (за А. Марковою) [5] передбачає цілеспрямовану взаємодію викладачів і студентів, активну діяльність самого студента з засвоєння ним нових знань і оволодіння способами їх набуття.

Таким чином, процес формування професійної компетентності майбутніх викладачів вищої школи у контексті нашого дослідження будемо розглядати як педагогічно керовану взаємодію викладачів і студентів, що спрямована на набуття об'єктивно необхідних теоретичних знань і практи-

чних умінь, розвиток і саморозвиток професійно особистісних якостей студентів у процесі підготовки для ефективної професійної діяльності. Без розвинутих професійно особистісних якостей ефективно здійснювати професійну діяльність неможливо, незважаючи на будь-які знання і досвід.

Аналізуючи уміння та якості, що забезпечать успіх будь-якому “компетентному працівнику” в майбутньому, американський дослідник М. Сетрон, президент Міжнародного центру прогнозування, виокремив такі, що характеризують самостійність особистості, а саме: здатність знаходити і застосовувати інформацію, аналізувати й оцінювати альтернативи, логічно будувати хід вирішення проблеми, орієнтуватися в несподіваних ситуаціях, знаходити нові підходи для вирішення нестандартних проблем. Самостійність має поєднуватися з активною взаємодією особистості у групі, для чого майбутньому фахівцю будуть потрібні навички міжособистісного спілкування та комунікативність. Важливою особистісною характеристикою також є творчість як єдність інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, що втілюються в інтуїції, насназі, гнучкості, самостійності мислення, ініціативі [6]. Доповнюють перелік якостей, що мають головне значення для досягнення професійного успіху й соціальної мобільності, такі, як адаптивність, самоконтроль, психологічна зрілість, наполегливість у досягненні мети, гнучкість, уміння приймати рішення і правильно налагоджувати стосунки з оточенням (Дж. Блейс, Г. Андерсен [7]).

Перейдемо до аналізу професійних якостей викладача вищої школи, представлених у науковій літературі, оскільки саме вони мають важливе значення у контексті нашого дослідження.

Вітчизняним вченим О. Гурою в складі професійних якостей викладача виокремлюються п'ять компонентів. Це: професійне мислення, професійна спрямованість, організаційні якості, комунікативні та експресивні якості [8]. До основних професійних якостей педагога вищої школи А. Барабанщиковим віднесено: натхнення; здатність працювати цілеспрямовано, з перспективою та самовіддачею; відкритість; готовність до спільної роботи; підвищена вимогливість до себе; дружелюбність. Професійні якості викладача, вважає В. Кузовльов, можуть бути представлені такими трьома блоками: 1) мотиваційним: соціальною активністю, почуттям обов'язку; переконаністю; 2) особистим: вмінням ставити педагогічні цілі та визначати завдання навчально-виховного процесу, розвивати інтерес студентів до високих кінцевих результатів; знанням студентської психології, вмінням контролювати роботу студентів, взаємодіяти з ними, розуміти їх; 3) моральним: чесністю і правдивістю; простотою та скромністю; доброзичливістю; порядністю; вимогливістю до себе та до студентів; справедливістю, відповідальністю. Цілком погоджуємося з позицією В. Сластьоніна, що системоутворюючим елементом у структурі професійних якостей

викладача вищої школи є якості професійно-педагогічної спрямованості. Вони утворюють каркас у структурі особистості викладача ВНЗ, що об'єднує всі основні професійні якості. До якостей професійної спрямованості належать: зацікавленість у результатах педагогічної діяльності, захопленість дисципліною, яку фахівець викладає; безумовне сприйняття особистості студента, спрямованість на професійно-особистісний розвиток; наявність професійного ідеалу, позитивної Я-концепції. Склад професійних якостей викладача вищої школи містить також і властивості мислення (аналітичність, гнучкість, критичність, альтернативність, позитивність, оптимістичність, толерантність, креативність); комунікативні здібності (комунікабельність, емпатія, перцептивність, експресивність, розподіленість уваги); організаторські здібності (здатність вести за собою, здатність заряджати інших власною енергією, готовність до організаторської діяльності).

Розглянемо результати констатувального експерименту щодо дослідження сформованості професійно-особистісних якостей студентів експериментальних і контрольних груп, які навчалися за спеціальністю “Педагогіка вищої школи” у ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України. Для уточнення переліку основних професійно-особистісних якостей майбутніх викладачів вищої школи, окрім проведеного теоретичного аналізу, вивчалася думка керівників ВНЗ, науково-педагогічних працівників і магістрантів шляхом їх анкетування (у ході анкетування респондентами оцінювалися якості викладача, виокремлені шляхом теоретичного аналізу).

Узагальнення результатів теоретичного й емпіричного досліджень дозволило до основних якостей викладача віднести наступні: моральну стійкість, патріотизм, наявність соціально значущих ідеалів, повагу до особистості, активну життєву позицію, комунікативність, емпатійність, тактовність, емоційну зрілість, організованість, рефлексивність, здатність до саморозвитку.

Оцінювання основних професійно особистісних якостей студентів здійснювалося під час вступу на навчання до магістратури: для соціально значущих якостей використовувалося самооцінювання, оцінювання професійно значущих якостей здійснювалося з використанням методик “Оцінювання емоційної зрілості”, тесту на визначення рівня тактовності, методики “Визначення рівня сформованості педагогічної рефлексії”, тесту “Оцінка рівня комунікабельності”, тесту на визначення рівня організованості, методики визначення емпатійності особистості [9], методики визначення рефлексивності, методики дослідження мотивації професійного й особистісного зростання [10].

Результати отриманих даних щодо рівня сформованості соціально значущих якостей студентів експериментальних і контрольних груп представлені у таблицях (табл. 1, табл. 2).

Таблиця 1

Розподіл студентів експериментальних груп за рівнями сформованості соціально значущих якостей (у %)

Соціально значущі якості	Рівні сформованості соціально значущих якостей студентів								
	Високий			Середній			Низький		
	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3
Моральна стійкість	20,8	11,1	10,7	62,5	81,5	78,6	16,7	7,4	10,7
Патріотизм	29,2	33,3	35,7	50,0	40,7	35,7	20,8	25,9	28,6
Наявність соціально значущих ідеалів	8,3	18,5	10,7	58,3	44,4	50,0	33,3	37,0	39,3
Повага до особистості	50,0	51,9	39,3	45,8	40,7	21,4	4,2	7,4	39,3
Активна життєва позиція	29,2	22,2	32,1	45,8	48,1	39,3	25,0	29,6	28,6

Таблиця 2

Розподіл студентів контрольних груп за рівнями сформованості соціально значущих якостей (у %)

Соціально значущі якості	Рівні сформованості соціально значущих якостей студентів								
	Високий			Середній			Низький		
	КГ1	КГ2	КГ3	КГ1	КГ2	КГ3	КГ1	КГ2	КГ3
Моральна стійкість	16,0	14,8	13,3	72,0	74,1	73,3	12,0	11,1	13,3
Патріотизм	32,0	29,6	30,0	52,0	48,1	46,7	16,0	22,2	23,3
Наявність соціально значущих ідеалів	12,0	14,8	13,3	60,0	51,9	53,3	28,0	33,3	33,3
Повага до особистості	44,0	48,1	33,3	48,0	40,7	60,0	8,0	11,1	6,7
Активна життєва позиція	24,0	25,9	26,7	56,0	48,1	50,0	20,0	25,9	23,3

Наведені дані свідчать про переважання середнього рівня сформованості соціально-значущих якостей магістрантів педагогіки вищої школи. Найменш сформованими якостями магістрантів виявилися наявність соціально значущих ідеалів й активна життєва позиція.

Розподіл студентів експериментальних і контрольних груп щодо рівня сформованості їх професійно-значущих якостей представлено у таблицях (табл. 3, табл. 4).

Таблиця 3

Розподіл студентів експериментальних груп за рівнями сформованості професійно-значущих якостей (у %)

Професійно-значущі особисті якості	Рівні сформованості ПЗОЯ								
	Високий			Середній			Низький		
	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3
Комунікативність	12,5	18,5	14,3	54,2	49,9	53,6	35,3	31,6	35,8
Емпатійність	8,3	14,8	10,7	51,9	48,2	50,0	39,8	39,3	37,0
Тактовність	12,5	14,8	17,8	54,2	55,6	53,6	33,3	31,6	29,6
Емоційна зрілість	12,5	14,8	14,2	44,4	48,2	46,4	43,1	39,8	39,4
Організованість	16,7	18,5	17,6	51,0	51,2	50,0	32,3	30,3	32,4
Рефлексивність	8,3	11,1	10,7	37,0	33,3	32,1	54,7	55,6	57,2
Здатність до саморозвитку	8,3	7,4	7,1	54,2	48,1	46,4	37,5	44,5	49,3

Таблиця 4

Розподіл студентів контрольних груп за рівнями сформованості професійно-значущих якостей (у %)

Професійно-значущі особисті якості	Рівні сформованості ПЗОЯ								
	Високий			Середній			Низький		
	КГ1	КГ2	КГ3	КГ1	КГ2	КГ3	КГ1	КГ2	КГ3
Комунікативність	15,6	14,6	18,3	54,9	53,6	56,6	29,5	31,8	25,1
Емпатійність	13,9	13,4	13,3	47,6	48,9	46,7	38,5	37,3	40,0
Тактовність	14,6	18,3	15,9	51,2	52,4	53,3	34,2	29,3	30,8
Емоційна зрілість	12,2	15,6	14,6	48,9	52,4	50,0	38,9	32,0	35,4
Організованість	15,9	17,1	17,1	52,4	47,6	56,7	31,7	35,3	36,2
Рефлексивність	8,5	11,0	8,8	34,2	35,4	36,7	57,3	53,6	54,5
Здатність до саморозвитку	9,8	8,5	9,8	39,0	47,6	43,3	51,2	43,9	47,9

Отримані дані свідчили про недостатній рівень сформованості професійно-значущих якостей магістрантів педагогіки вищої школи, особливо рефлексивності та здатності до саморозвитку.

Узагальнені результати сформованості професійно особистісних якостей студентів експериментальних і контрольних груп (табл. 5) визначалися за формулою:

$$УР = 1/n * \sum_{i=1} K_i, \quad (1)$$

де K_i – показник рівня сформованості кожної якості всіх студентів групи;

n – кількість досліджуваних якостей студентів.

Таблиця 5

Узагальнені результати сформованості професійно особистісних якостей студентів (у %)

Рівень сформованості професійно особистісних якостей	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	КГ1	КГ2	КГ3
Високий	11,3	14,3	13,2	12,9	14,7	14,0
Середній	49,6	47,8	47,4	46,9	48,3	49,0
Низький	39,1	38,9	39,6	40,2	37,0	37,0

Аналіз представлених результатів показав, що у всіх групах (як експериментальних, так і контрольних) переважав середній і низький рівні розвитку професійно особистісних якостей студентів, достатньо великою (від 37 % до 40 %) виявилася кількість магістрантів у кожній групі з низьким рівнем розвитку цих якостей.

Висновки. У процесі професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи необхідно надавати особливого значення формуванню та розвитку саме професійно особистісних якостей студентів, зокрема, найменш сформованим (рефлексивності та здатності до саморозвитку), оскільки вони уможливають успішність професійної діяльності, сприяють

розкриттю педагогічного потенціалу, підвищенню рівня педагогічної культури та професійної самосвідомості майбутнього педагога.

Список використаної літератури

1. Драч І. І. Компетентнісна модель майбутнього викладача вищої школи / І. І. Драч // Гуманітарний вісник. – К. : Гнозис, 2012. – Дод. 1, вип. 27, т. 2 (35): Тематичний вип. “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – С. 94–102.
2. Мижериков В. А. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / В. А. Мижериков. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 544 с.
3. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКЦ “МарТ”, 2005. – 448 с.
4. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандилович. – Мн. : Харвест, 2004. – 576 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитар. фонд “Знание”, 1996. – 308 с.
6. Cetron M.J. Schools of the future: How American Business and Education can Cooperate to Serve our Schools / M.J. Cetron. – N.Y. : McCrow-HiH Book Company, 1985. – 167 p.
7. Blasj J.A. The micropolitic of educational managements / J.A. Blasj. – London : Longman. L994. – 280 p.
8. Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. І. Гура. – Запоріжжя, 2008. – 752 с.
9. Плакаємо педагогічну майстерність : навч. посіб. / В. А. Семиченко, О. С. Снісаренко, О. В. Брюховецька, А. Ш. Кудусова. – Вінниця : Планер, 2010. – 674 с.
10. Бондарчук О. І. Психологічна підготовка педагогічних працівників до діяльності в умовах соціально-економічних змін: спецкурс для слухачів / О. І. Бондарчук, Л. М. Карамушка ; АПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2009. – 36 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2015.

Драч И. И. Формирование профессионально-личностных качеств будущих преподавателей высшей школы

В статье проанализирована сущность профессиональной компетентности преподавателя высшей школы. К основным профессионально личностным качествам будущего преподавателя, принадлежащим к личностному компоненту его профессиональной компетентности, отнесено моральную устойчивость, патриотизм, наличие социально значимых идеалов, уважение к личности, активную жизненную позицию, коммуникабельность, эмпатийность, тактичность, эмоциональную зрелость, организованность, рефлексивность, способность к саморазвитию.

Приведены данные по диагностике уровня сформированности профессионально личностных качеств магистрантов специальности “Педагогика высшей школы”. Полученные результаты показали, что указанные качества сформированы на недостаточном уровне, особенно рефлексивность и способность к саморазвитию. Сделан вывод о необходимости в процессе профессиональной подготовки будущих преподавателей высшей школы акцентировать внимание именно на профессионально личностном развитии студентов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, будущие преподаватели высшей школы, профессионально личностные качества.

Drach I. Formation of Professional and Personal Qualities of the Future Teacher of High School

The article analyzes the essence of professional competence of the teacher of high school. The process of formation of professional competence of future teachers in higher education is considered as a pedagogically-driven interaction between teachers and students, aimed at the acquisition of objectively necessary theoretical knowledge and practical skills, professional development and self-development of personal qualities of students in preparation for an effective career. The main professional personal qualities of the teacher are assigned a moral resistance, patriotism, the availability of socially significant ideals, respect for the individual, proactive stance, sociability, empathy, tact, emotional maturity, self-discipline, reflectiveness, the ability to self-development. It is concluded that the close relationship highlighted the qualities that form the unity of affect on the professional competence of the teacher.

The data on the level of formation of a professional diagnosis of the personal qualities of undergraduates specialty "Pedagogy of Higher Education" are presented. It was found that the professional personality of undergraduates formed on insufficient, especially reflexivity and ability to self-development. It is concluded of necessity in the process of training to focus on the professional personal development of students as it contributes to the success of professional activities, the disclosure of pedagogical potential, improve the pedagogical culture and professional consciousness of the future teacher.

Key words: *training, professional competence, future high school teachers, professional personality.*